

6. Статистичний збірник «Регіони України», 2005. У 2-х ч. Ч. 2 / Державний комітет статистики України ; за редакцією О. Г. Осауленка. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2005. — 812 с.
7. Статистичний збірник «Регіони України», 2006. У 2-х ч. Ч. 1 / Державний комітет статистики України ; за редакцією О. Г. Осауленка. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — 512 с.
8. Статистичний збірник «Регіони України», 2006. У 2-х ч. Ч. 2 / Державний комітет статистики України ; за редакцією О. Г. Осауленка. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — 808 с.
9. Статистичний збірник «Регіони України», 2007. У 2-х ч. Ч. 1 / Державний комітет статистики України ; за редакцією О. Г. Осауленка. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2007. — 348 с.
10. Статистичний збірник «Регіони України», 2007. У 2-х ч. Ч. 2 / Державний комітет статистики України ; за редакцією О. Г. Осауленка. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2007. — 824 с.
11. Статистичний збірник «Регіони України», 2008. У 2-х ч. Ч. 1 / Державний комітет статистики України ; за редакцією О. Г. Осауленка. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2008. — 368 с.
12. Статистичний збірник «Регіони України», 2008. У 2-х ч. Ч. 2 / Державний комітет статистики України ; за редакцією О. Г. Осауленка. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2008. — 804 с.
13. Статистичний збірник «Регіони України», 2009. У 2-х ч. Ч. 1 / Державний комітет статистики України ; за редакцією О. Г. Осауленка. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2009. — 370 с.
14. Статистичний збірник «Регіони України», 2009. У 2-х ч. Ч. 2 / Державний комітет статистики України ; за редакцією О. Г. Осауленка. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2009. — 760 с.
15. Статистичний щорічник Донецької області за 2001 рік. — Донецьк : Державний комітет статистики України, Донецьке обласне управління статистики, 2002. — 355 с.
16. Статистичний щорічник Донецької області за 2002 рік. — Донецьк : Державний комітет статистики України, Донецьке обласне управління статистики, 2003. — 371 с.
17. Статистичний щорічник Донецької області за 2003 рік. — Донецьк : Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Донецькій області, 2004. — 377 с.
18. Статистичний щорічник Донецької області за 2004 рік. — Донецьк : Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Донецькій області, 2005. — 389 с.
19. Статистичний щорічник Донецької області за 2005 рік. — Донецьк : Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Донецькій області, 2006. — 404 с.
20. Статистичний щорічник Донецької області за 2006 рік. — Донецьк : Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Донецькій області, 2007. — 397 с.
21. Статистичний щорічник Донецької області за 2007 рік. — Донецьк : Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Донецькій області, 2008. — 461 с.

Поступила в редакцію 22.02.2011 г.

УДК 330.342

І. З. Сторонянська,

*д-р екон. наук,
в. о. завідувача відділу,
Інститут регіональних досліджень
НАН України, м. Львів*

МАКРОРЕГІОНАЛЬНИЙ ВЕКТОР РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ: ІНСТИТУТИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

В умовах глобальної інтеграції економічних відносин життєво необхідним стає раціональне структурування економічного простору і становлення оптимальних форм конкурентних та інтеграційних взаємодій між регіонами України. Сучасні тен-

денції реформування економіки України знаходять свій прояв у розширенні простору взаємодій її регіонів і формуванні макрорегіональних економічних систем як особливої ланки регулювання просторового розвитку держави. Доцільність такої ланки

© І. З. Сторонянська, 2011

обумовлена її внеском у раціоналізацію розвитку регіонів, реальну інтеграцію їх економічних систем і прискорення розвитку внутрішньодержавного соціально-економічного простору.

Критеріальними умовами ефективної організації суспільно-господарського життя країни в сучасних умовах є реалізація масштабних інвестиційних проєктів, комбінування та переплетення потенціалів соціально-економічного розвитку регіональних систем, які тяжіють один до одного, посилення їх конкурентних позицій у глобальному економічному просторі на основі інтеграційних взаємодій.

Методологічні основи макрорегіоналізації України та загальні засади управління міжрегіональними соціально-економічними системами представлені в роботах таких вчених, як М. І. Долішній [1], С. І. Дорогунцов [2], Ф. Д. Заставний [3–4], П. О. Масляк [5], В. А. Поповкін [6–7], М. М. Паламарчук [8], В. К. Симоненко [9], О. І. Шаблій [10], Л. Т. Шевчук [1]. Однак сучасні трансформаційні процеси, які мають місце у глобальному середовищі та в національній економіці, ставлять нові вимоги до структурування економічного простору та модернізації державної регіональної політики в частині управління розвитком на макрорегіональному рівні.

Метою статті є дослідження наукових і практичних засад формування нових інститутів реалізації державної регіональної політики на макрорегіональному рівні та розробка організаційно-економічних механізмів їх функціонування.

Активізація процесів міжрегіональної соціально-економічної співпраці та реалізація потенціалу усього спектру зв'язків між регіонами вимагає інституціоналізації процесів макрорегіоналізації в Україні, що передбачає формування та законодавче закріплення самої мережі макрорегіонів і розробку механізмів управління їх розвитком.

Слід наголосити, що формування модернізованої мережі макрорегіонів повинно ґрунтуватись на новій парадигмі районування сучасного соціально-економічного простору і враховувати ключові детермінанти його трансформації, що базуються на поширенні нових форм просторової організації економічної діяльності і активізації розвитку мережових зв'язків [11]. Це доводить необхідність перегляду методологічних засад районування економічного простору країни. Дієвість макрорегіоналізації в сучасних умовах може бути забезпечена поєднанням мережевої та інтеграційної моделей просторової організації національної економіки, оптимізацією просторового розподілу центрів економічної активності, зниженням рівня дефрагментації економічного простору та визначенням раціональної траєкторії входження господарства України до складу глобальної економічної системи.

Взаємодія у структурі «регіон — макрорегіон» відкриває можливості розробки стратегій міжрегіонального розвитку, що забезпечують досягнення балансу інтересів суміжних регіонів, реалізації міжрегіональних інтеграційних програм, здійснення масштабних інвестиційних проєктів, неможливих до реалізації за умови використання потенціалу окремо взятого регіону. Рівень активності участі регіону в міжрегіональних програмах і проєктах та їх впливу на соціально-економічний розвиток регіону значно залежить від співвідношення потенціалу регіону і консолідованого потенціалу макрорегіону, а також від фінансового й управлінського потенціалу координаційних структур макрорегіону. Лідруючі регіони (за рівнем соціально-економічного потенціалу) спроможні істотно впливати на вибір стратегії соціально-економічного розвитку макрорегіону і формування господарських зв'язків в його межах, у той час як відстаючі регіони можуть ефективно відстоювати власні інтереси лише за умови їх узгодження з інтересами лідруючих регіонів і координаційних структур макрорегіону. Можливості врахування інтересів відстаючих регіонів значно розширюються, якщо координаційні структури макрорегіону формуються на основі міжсекторної співпраці.

Активність взаємодії державного центру і координаційних структур макрорегіону залежить від наявності спеціальної державної цільової програми розвитку макрорегіону. У разі розробки і затвердження такої програми вплив держави на розвиток макрорегіону значно посилюється шляхом реалізації передбачених у ній організаційних, економічних та інвестиційних заходів. За відсутності державної програми розвитку макрорегіону ключову роль у такій взаємодії відіграє зворотний зв'язок, через який надходять пропозиції, пов'язані з коригуванням соціально-економічної політики держави з урахуванням специфіки проблем, що проявляються на території макрорегіону. Важливу роль відіграють також дії державного центру, спрямовані на забезпечення єдності національного економічного простору та недопущення формування міжрегіональних бар'єрів.

Досягнення ефективності розвитку макрорегіонів (які за своєю суттю являють міжрегіональні соціально-економічні системи) потребує особливого центру інституційного упорядкування міжрегіонального простору, нормативного регулювання і стратегічного управління. Цільовою функцією інституту регулювання розвитку макрорегіонів має стати стимулювання координації ініціатив регіонів у рамках функціонування макрорегіонів і підвищення ефективності їх діяльності. Але такий інститут не повинен стати додатковим щаблем адміністративного управління. Згідно з положеннями загальної теорії систем ієрархічний принцип побу-

дови не повинен означати жорсткого підпорядкування нижчих рівнів ієрархії вищим. Кожен нижчий за ієрархією компонент системи повинен мати свободу у виборі своєї поведінки, узгоджуючись не тільки з системними інтересами, але й виходячи зі своїх внутрішніх потреб [12, с. 75]. Недотримання

цього важливого методологічного принципу може призвести до консервації неефективних зв'язків і утруднити еволюцію системи. Макрорегіональний рівень у структурі управління регіональним розвитком повинен виконувати радше координуючу, аніж управлінську роль (рис. 1).

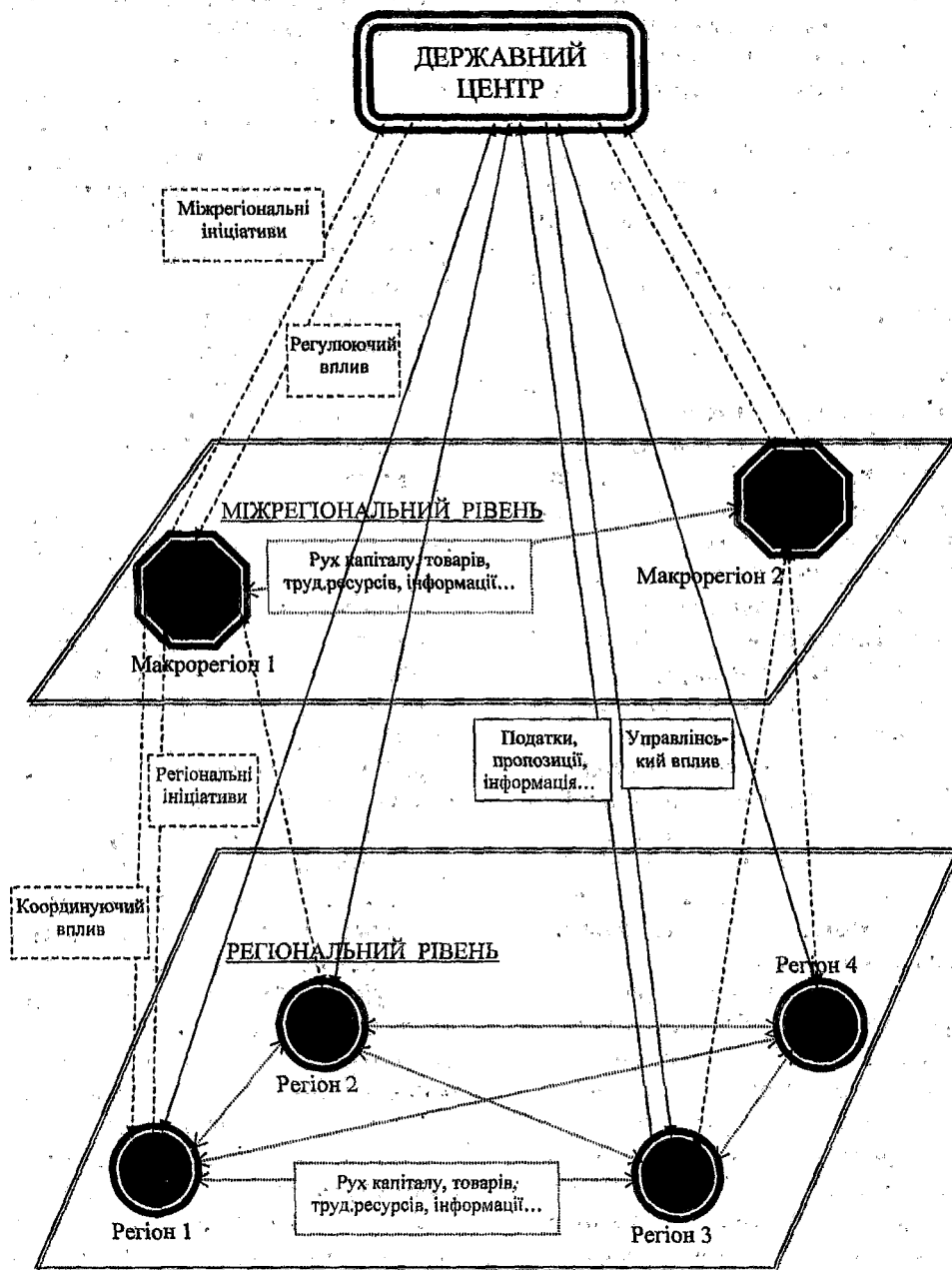

Рис. 1. Макрорегіон у системі державного регулювання регіонального розвитку

При цьому потреби інтеграційних взаємодій не можуть бути обмежені формуванням однієї владної надбудови, а повинні забезпечуватись розгалуженою системою вбудованих специфікованих інститутів. Зазначимо, що зважаючи сутність такої форми просторового розвитку, як макрорегіон і завдань, які покладаються на нього, управління його розвитком

повинно виходити за межі лише державних важелів впливу. Адже в умовах ринку процеси міжрегіональної інтеграції повинні базуватись винятково на добровільних засадах і економічному ефекті для усіх учасників. Йдеться насамперед про узгодження інтересів у трикутнику «державний центр ↔ регіональні органи влади ↔ бізнес ↔ громадськість». Тому вва-

жаємо за доцільне застосування корпоративної форми управління функціонуванням макрорегіонів. Адже результативність державної регіональної політики України може бути істотно підвищена за умови залучення до процесу управління міжрегіональними проектами представників регіональних органів влади, держави, бізнес-структур і громад.

Використання корпоративної форми управління реалізацією міжрегіональних програм володіє низкою переваг у порівнянні з традиційним підходом, що передбачає управління реалізацією програми лише силами державного замовника. До таких переваг слід віднести:

поєднання позитивів, якими володіє централізований і децентралізований підходи до прийняття рішень на основі визначення стратегічних цілей і пріоритетів діяльності корпорації державним центром і делегування повноважень щодо прийняття та реалізації оперативних рішень структур управління корпорацією;

поява більш сильних стимулів до ефективної реалізації програми у суб'єктів управління завдяки персональній відповідальності менеджерів корпорації за результати реалізації програми і можливості використання схем матеріального стимулювання менеджерів, які відповідають за ефективність реалізації програми;

формування механізму рефінансування реалізації програми, що передбачає використання надходжень від реалізації інвестиційних проектів першої черги на здійснення інвестиційних проектів другої і наступних черг. Такий механізм практично не функціонує при використанні традиційної форми управління реалізацією цільових програм [13].

Основною зоною відповідальності таких міжрегіональних асоціацій пропонуємо визначити управління портфелем інвестицій у найбільш перспективні та економічно ефективні проекти, що характеризуються вагомими непрямими ефектами для всіх регіонів-учасників, але не мають можливості привернути фінансування із приватного сектора у зв'язку з високим рівнем інвестиційних ризиків і трансакційних витрат, тривалим терміном окупності, а також істотним перевищенням макрорегіональної ефективності над комерційною ефективністю проекту.

При цьому необхідна концентрація засобів на проектах розвитку базових галузей економіки, представлених потужними компаніями, а не малим і середнім бізнесом. На наш погляд, можливості для розвитку малого і середнього бізнесу насамперед визначаються не існуванням ефективної системи державної підтримки (яку до того ж раціональніше формувати силами регіональних і муніципальних, а не центральних органів державного управління), а наявністю платоспроможного попиту з боку населення і крупного бізнесу. Тому розвиток базових галузей макрорегіону,

що забезпечує збільшення доходів населення і розширює можливості крупних підприємств щодо передачі частини функцій і операцій малому та середньому бізнесу, є ефективнішим рішенням. Додатковим аргументом на підтримку тези про необхідність концентрації засобів і зусиль на реалізації пріоритетних великомасштабних проектів є різке падіння керованості програмою в міру залучення до неї безлічі різних проектів, які реалізуються підприємствами малого і середнього бізнесу.

На початковому етапі основним джерелом фінансування інвестиційної діяльності міжрегіональних асоціацій стануть надходження від засновників, до складу яких увійдуть представники держави, регіональних органів влади усіх учасників асоціації і представники найбільших бізнес-структур, які ведуть діяльність на території регіонів-учасників. При розподілі часток вкладень у статутний капітал між державою, регіонами та приватними структурами слід виходити, з одного боку, з державної значущості програми економічного розвитку макрорегіону і обмеженості фінансових ресурсів регіонів (зокрема економічно слабших у порівнянні з іншими регіонами — учасниками такої структури), з іншого боку, з принципу співфінансування програми учасниками макрорегіону — регіонами і приватними бізнес-структурами. На думку Р. М. Мельникова [14], контрольний пакет акцій корпорації макрорегіонального розвитку (від 55 % до 70 % статутного капіталу) повинен формуватися за рахунок коштів державного бюджету, а блокуючий пакет акцій (від 30 % до 45 % статутного капіталу) — за рахунок коштів економічних суб'єктів, розташованих в межах макрорегіону.

При розподілі квот участі регіонів у статутному капіталі корпорації макрорегіонального розвитку слід виходити з їх об'єктивних фінансових можливостей, а також з їх інвестиційного потенціалу, що дозволяє запропонувати для фінансування ефективні й значущі для міжрегіонального рівня інвестиційні проекти. На нашу думку, найбільш об'єктивна процедура розподілу квот між регіонами полягає у використанні ВРП регіону як бази для визначення частки участі регіону у статутному капіталі корпорації макрорегіонального розвитку.

З метою залучення коштів для фінансування проектів, що володіють високою комерційною ефективністю, але непривабливих для приватних інвесторів у зв'язку з високими ризиками і трансакційними витратами, а також тривалим терміном окупності, доцільним є використання можливостей фондового ринку шляхом розміщення корпораціями макрорегіонального розвитку облігаційних позик, які мають державні гарантії. Такі облігації матимуть досить сприятливі ринкові перспективи, якщо відбуватиметься розширення обсягів резервів

накопичувальної пенсійної системи та розвиток індустрії пайових інвестиційних фондів. У таких умовах довгострокові облігації макрорегіональних корпорацій, що мають державні гарантії, дозволяють залучити значні кошти під порівняно невисокі процентні ставки. У цілому механізм розміщення довгострокових облігацій корпорацій макрорегіонального розвитку здатний сформувати значно більш ефективний канал мобілізації заощаджень лідируючих регіонів з метою фінансування інвестиційних проєктів відстаючих регіонів, ніж просте вилучення фінансових ресурсів у регіонів-донорів та їх перерозподіл через бюджетну систему на користь регіонів-реципієнтів коштів державного бюджету.

Оскільки корпоративні структури макрорегіонального розвитку є новими для господарства України загалом, спробуємо конкретизувати наше бачення основних принципів функціонування та інвестиційної політики цих інститутів, а також сформулювати підходи до управління їх інвестиційною діяльністю.

Перш за все розглянемо критерії, які повинні прийматися до уваги корпораціями при відборі проєктів для фінансування. Як відомо, основними показниками оцінки ефективності інвестиційних проєктів є: чистий дисконтований дохід, індекс доходності інвестицій, внутрішня норма доходності, термін окупності з урахуванням дисконтування.

Дані показники розраховуються щодо оцінки ефективності проєкту загалом і щодо оцінки ефективності участі у проєкті, причому стосовно оцінки проєкту загалом може бути розрахована суспільна та комерційна ефективність проєкту, а стосовно оцінки ефективності участі у проєкті — ефективність проєкту для підприємства-ініціатора, для міноритарного акціонера, регіональна, галузева і бюджетна ефективність [13].

Специфіка державної корпорації макрорегіонального розвитку як публічного інституту повинна істотно впливати на відбір проєктів для фінансування. Якщо основним критерієм прийняття рішення про фінансування інвестиційного проєкту для приватних інвесторів є позитивна величина чистого дисконтованого доходу від участі у проєкті, свідчить про приріст ринкової вартості власного капіталу інвестора в результаті реалізації проєкту, то державні корпорації макрорегіонального розвитку повинні у значній мірі орієнтуватися на показники громадської, макрорегіональної і бюджетної ефективності, а також оцінювати шанси на реалізацію проєкту у випадку відмови від його фінансування корпорацією.

Зважаючи на обмеженість обсягу власних і залучених коштів, державна корпорація макрорегіонального розвитку повинна внести максимально можливий внесок у досягнення цілей стратегії роз-

витку макрорегіону. Це визначає наступні загальні вимоги до проєктів, що претендують на участь корпорації у фінансуванні: цілі й очікувані результати проєкту повинні відповідати цілям і завданням стратегії розвитку макрорегіону; комерційна ефективність проєкту не повинна бути великою і стійкою до зміни факторів ризику, оскільки в цьому випадку проєкт повинен знаходити фінансування у приватному секторі і його підтримка з боку публічного інституту недоцільна; комерційна ефективність проєкту не повинна бути негативною або дуже чутливою до зміни систематичних для макрорегіону факторів ризику, оскільки в цьому випадку не забезпечується зворотність вкладень корпорації в реалізацію проєкту, і в разі фінансування подібних проєктів неминуча декапіталізація корпорації, що перешкоджає продовженню її діяльності протягом тривалого періоду; суспільний ефект проєкту повинен істотно перевищувати комерційний ефект, оскільки в іншому випадку участь у проєкті публічного інституту є нераціональною.

Таким чином, якщо для приватного інвестора задача прийняття рішення про фінансування інвестиційного проєкту зводиться до однокритеріальної (при правильно визначеній ставці дисконту повинні фінансуватися усі проєкти з невід'ємним чистим дисконтованим доходом від участі у проєкті), то для державної корпорації макрорегіонального розвитку така задача має багатокритеріальний характер. При цьому необхідно враховувати різні підходи до аналізу ефективності, а також обмеження, пов'язані з обсягом доступних інвестиційних ресурсів, нормативами розподілу інвестицій між регіонами та галузями, і ризику, які корпорація може вважати для себе прийнятними.

З нашої точки зору, суттєвим аспектом, який повинен знаходити безпосереднє відображення у процедурах розрахунку показників ефективності, є ймовірність реалізації проєкту силами приватного капіталу без підтримки з боку громадського сектора, яка монотонно зростає при підвищенні значень показників комерційної ефективності проєкту для базового сценарію його реалізації і ступеня стійкості проєкту до зміни факторів ризику.

При цьому громадські, бюджетні та макрорегіональні ефекти проєкту повинні зіставлятися не із загальним обсягом капітальних вкладень в реалізацію проєкту, а з обсягом фінансування, що забезпечує державна корпорація макрорегіонального розвитку.

Введемо поняття ефективності підтримки проєкту макрорегіональною корпорацією як співвідношення між приростом математичного очікування ефекту проєкту (громадського, макрорегіонального, бюджетного) в результаті надання підтримки проєкту і загальним обсягом фінансової підтримки про-

екту макрорегіональною корпорацією. Тоді визначення ефективності надання підтримки проекту макрорегіональною корпорацією передбачає оцінювання ймовірності реалізації проекту силами виключно приватного сектора та мінімального обсягу підтримки проекту ресурсами макрорегіональної корпорації, при перевищенні якого початок реалізації проекту з абстрактної можливості перетворюється в практично достовірну подію. Визначення даних параметрів має здійснюватися експертами корпорації макрорегіонального розвитку.

Якщо ймовірність реалізації проекту силами приватного капіталу без підтримки з боку макрорегіональної корпорації є високою, надання підтримки проекту з боку макрорегіональної корпорації є неефективним незалежно від масштабів позитивних суспільних, макрорегіональних і бюджетних ефектів проекту, оскільки ці ефекти можуть бути отримані без будь-яких додаткових витрат ресурсів суспільного сектора. Якщо ймовірність реалізації проекту силами приватного капіталу без додаткової підтримки з боку макрорегіональної корпорації близька до нуля, але проект може бути реалізованим після одержання фінансування з боку макрорегіональної корпорації, для стратегічно значущих проектів показники громадської, макрорегіональної та бюджетної ефективності надання підтримки макрорегіональною корпорацією приймають великі позитивні значення. Ефективність підтримки у разі проміжних варіантів залежить як від громадських, макрорегіональних і бюджетних ефектів проекту, так і від ймовірності реалізації проекту силами виключно приватного сектора.

Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що в Україні напрацьована критична маса наукових розробок щодо макрорегіоналізації економічного простору та механізмів її практичної реалізації. Такий обсяг напрацьовань дає можливість вирішувати питання про запровадження системи макрорегіонів у практику державного управління розвитком економіки.

Імплементація системи макрорегіонів (останні сьогодні можуть виступити ефективними регіональними моделями нарощення міжнародної конкурентоспроможності країни) сьогодні може стати каталізатором функціональної трансформації економічного простору України. Формування макрорегіонів на основі міжрегіональної економічної інтеграції «знизу», яка передбачає наявність передумов інтеграції та (або) реальних напрацьовань соціально-економічної взаємодії, економічну зацікавленість влади та бізнесу у налагодженні інтеграційних зв'язків, дозволить синтезувати креативне середовище регіону шляхом запуску спіралі «виробничий сектор — інтелектуальна інфраструктура — органи державно-

го управління» й отримати низку позитивних ефектів міжрегіональної інтеграції.

Література

1. Соціально-економічне районування України : препринт / [М. І. Долішній, М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук, Л. Т. Шевчук]. — Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 1997. — 50 с.
2. Гончаренко Л. П. Инвестиционный менеджмент : учеб. пособие / Л. П. Гончаренко. — М. : КНОРУС, 2005. — 298 с.
3. Дорогунцов С. Устойчивость развития эколого-экономического потенциала Украины и ее регионов / С. Дорогунцов, А. Федорищева // Экономика Украины. — 1996. — № 7. — С. 4—12.
4. Заставний Ф. Д. Географія України : у 2-х кн. / Ф. Д. Заставний. — Львів : Світ, 1994. — 470 с.
5. Заставний Ф. Д. Економічні райони України. Реалії та перспективи / Ф. Д. Заставний. — Львів : Апріорі, 2010. — 222 с.
6. Масляк П. О. Географія України : пробний підручник до 8—9 класів середньої школи / О. П. Масляк, П. Г. Тищенко. — К. : Зодіак-ЕКО, 1996. — 432 с.
7. Поповкін В. А. Аванпроект економічного районування України / В. А. Поповкін, А. П. Каметенко, В. О. Родинна. — К., 1994. — 90 с.
8. Поповкін В. А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В. А. Поповкін. — К. : Наукова думка, 1993. — 220 с.
9. Паламарчук М. М. Соціальне районування України як основа її адміністративно-територіального устрою / М. М. Паламарчук // Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму інтересів регіону та держави : тези доповідей. — Х. : ХДУ, 1994. — С. 5—6.
10. Симоненко В. К. Українське Причорномор'я / В. К. Симоненко. — К. : Вища школа, 1996. — 242 с.
11. Шаблій О. І. Соціально-економічне районування України / О. І. Шаблій // Проблеми географії України : матер. наук. конф., 25—27 жовтня 1994 р. — Львів : ЛДУ, 1994. — С. 134—139.
12. Шульц С. Л. Еволюція парадигми районування та її модернізація в умовах формування просторово-інституційної структури економіки / С. Л. Шульц, І. З. Сторонянська, М. В. Максимчук // Регіональна економіка. — 2010. — № 3. — С. 20—28.
13. Теоретические основы системного анализа / под. ред. В. И. Новосельцева. — М. : Майор, 2006.
14. Инвестиционный менеджмент : учеб. пособие / [Гончаренко Л. П. и др.]. — М. : КНОРУС, 2005. — 298 с.
15. Мельников Р. М. Федеральные целевые программы территориального развития : проблемы и перспективы / Р. М. Мельников // Регион: экономика и социология. — 2006. — № 3. — С. 15—29.

Надійшла до редакції 11.02.2011 р.